

ЕКОНОМІЧНА ТА ПРАВОВА ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ ФУНКЦІЙ ГРОШЕЙ І ЇХ ВПЛИВ НА СПІВВІДНОШЕННЯ ІНСТИТУТІВ ФІНАНСОВО-ПРАВОВОЇ ГАЛУЗІ

Характеристика грошового змісту фінансових відносин, співвідношення фінансів і грошей, з нашого погляду, знаходиться ще на початку наукового узагальнення. Окремих сторін цієї комплексної проблеми торкалися у своїх працях Є.О. Алісов [1], М.В. Карасьова [4], О.І. Худяков [10]. При цьому завершеності з багатьох фінансово-правових аспектів цього кола питань немає й досі. Метою цієї статті є визначення особливостей впливу економічної та правової форми функцій грошей на співвідношення інститутів фінансово-правової галузі.

Переважна більшість висновків при вивченні проблеми участі грошей в утворенні конструкції фінансів у формуванні фінансових ресурсів ґрунтується на дослідженнях економістів і на трансформації цивілістичної концепції грошей. Думаємо, що не слід автоматично переносити положення економічної науки в

правознавство. Логічною має бути характеристика правової форми реалізації тих чи інших економічних явищ, характеристик суспільного життя. Вважаємо слід зупинитися на деяких функціях грошей, на їх фінансово-правових особливостях. Так, однією з найважливіших є функція міри вартості. Власне, вона й робить гроші тим загальним еквівалентом, з яким усі учасники суспільного виробництва порівнюють власні витрати, свою участь у ньому і мають претендувати на відповідну частку продукту. Виконання грошима цієї функції зумовлює правове оформлення ще однієї конструкції – ціни як грошового вираження вартості.

Нам вбачається не зовсім логічним акцент на беззаперечно цивілістичну природу такої категорії, як ціна. Дійсно, треба враховувати її договірну природу, узгодження позицій покупця й продавця, коли йдеться про до-

сягнення згоди під час купівлі-продажу в режимі приватного регулювання. Але не варто відкидати й публічного, а саме фінансово-правового значення цієї конструкції. З приводу цього ми приєднуємося до позиції М.П. Кучерявенка, який підкреслює комплексність регламентування ціни, й виокремлює адміністративно-правовий аспект (наділення компетентних державних органів повноваженнями щодо встановлення цін, тарифів, граничних коефіцієнтів їх підвищення, інших сторін управлінської діяльності в галузі фінансів) і фінансово-правовий. «Варто приділити увагу і фінансово-правовій природі ціноутворення з огляду на те, що структура ціни формується насамперед за допомогою фінансово-правових інструментів. Такі елементи ціни, як собівартість (валові витрати), прибуток, податок на додану вартість, є предметом фінансово-правового регулювання» [9, с. 358].

Складно погодитися з М.В. Карасьовою, що «безеквівалентний характер руху фінансових ресурсів як об'єкта фінансових відносин ще раз дозволяє підкреслити, що в царині фінансових відносин не використовується категорія «ціна» [4, с. 36]. Навряд чи можна обґрунтовувати наскрізність впливу цієї категорії на всю систему фінансових

відносин, але деякими інститутами вона застосовується дуже детально. Лише один приклад. У п. 1.20 ст. 1 Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» [2; 1995. – №4. – Ст.28] закріплюється досить складна конструкція визначення звичайної ціни та її різновиди (справедлива ринкова ціна та ін.). Не зупиняючись на їх характеристиці, підкреслимо, що такий підхід сприйнято й російським податковим законодавством, яке передбачає певні вимоги при визначенні ціни [6, ст. 40].

Стосовно ціни й міри вартості та їх фінансово-правового значення зробимо 2 зауваження.

Перше – це проблемне використання співвідношення цих категорій у бюджетному законодавстві України. Так, фактичним проявом розуміння законодавця реалізації функції міри вартості грошима є норма ст. 29 Бюджетного кодексу України, де серед вичерпного переліку складу доходів Держбюджету України визначені гранти й дарунки у вартісному обчисленні [2; 2001. – № 37-38. – Ст.189]. Але Держбюджет України не є обліковим актом, і тому незрозуміло, як можна виконувати бюджетне розпорядження, коли ми лише обчислюємо, скільки коштує той чи інший дарунок, що надійшов державі, бо це передбачає зали-

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

шення його в тій же матеріально-речовій формі. У цьому випадку зрозумілою була б норма, яка визначала б як доходи Держбюджету грошові кошти, отримані від обчислення й реалізації вказаних дарунків.

Друге – хиба податкового законодавства. Законом України «Про податок з доходів фізичних осіб» такий податок визначається як плата фізичної особи за послуги, що надаються їй територіальною громадою, на території якої вона має податкову адресу, або розміщено особу, що відраховує цей податок [2; 2003. – № 37. – Ст.308]. Власне, в цьому випадку фактично йдеться про ціну послуги, що надається територіальною громадою фізичній особі. Із цим погодитися принципово неможливо. Податок ніколи не може бути ціною роботи, послуги тощо. Це обов'язковий безумовний платіж, надходження якого зумовлюється законом, а не зустрічними благами. Більше того, законодавець цією нормою сформував потенційно вибухову ситуацію: адже виходячи з такої концепції, платник за певних умов може звернутися з позовом до суду, якщо територіальна громада не надала йому відповідних послуг, надала їх не в повному обсязі, або із запізненням щодо повернення коштів, які він сплатив як податок з доходів.

Фінансово-правове розуміння грошей обумовлене і такою функцією грошей, як засіб платежу, яке досить яскраво пов'язується з публічною природою навіть історичними ознаками. Забезпечення державою можливості не лише друкувати гроші, а й гарантувати їх обіг, викремлення специфічної правової форми грошового механізму і є вихідними положеннями публічності (а в цьому смислі – фінансово-правовою характеристикою грошей). На перший погляд навіть складно визначити, що є первинним: держава, яка може забезпечити обіг грошей, чи гроші, які є однією з принципів ознак держави. Треба, вважаємо погодитися з Л.О. Новосьоловою, яка підкреслює, що «держава, наділяючи певний вид майна якістю законного платіжного засобу, своїм авторитетом і своєю владою підтверджує й забезпечує властивість майна, визнаного законним платіжним засобом незалежно від його реальної вартості, погашати будь-який грошовий борг у розмірі, визначеному як номіналу грошового знаку, як перед кредитором по цивільно-правовому зобов'язанню, так і перед державою по публічним платежам» [7, с. 10]. Таким чином, йдеться про комплексну природу навіть не грошей, а виконання ними функції засобу платежу, коли вони

приймають правову форму законного платіжного засобу.

Із приводу цього С.В. Запольський пише, що тут «... ми маємо справу з обопільним взаємопроникненням двох явищ – держави, яка заінтересована в утворенні відповідного господарського середовища (національної економіки чи національного ринку), і фінансів, що зумовлюють функціонування у відповідному державно-організаційному просторі» [3, с. 10]. Дійсно, співвідношення держави й фінансів при цьому досить наочне. Але чи є сенс так принципово їх розмежовувати? Як вийде, і фінанси без держави, і держава без адекватних фінансових важелів існувати не можуть.

Одним з найважливіших положень фінансово-правової природи грошей є акцент на їх використання як законного платіжного засобу [2; 1996. – № 30. – Ст. 141]. Сьогодні точаться дискусії стосовно того, про які гроші як законний засіб платежу йдеться – готівкові чи безготівкові і чи приймають участь в цьому грошові сурогати [4, с. 10-18]. М.В. Карасьова акцентує увагу на тому, що «... ключовою характеристикою в понятті «законний засіб платежу» ... є його якість бути беззаперечно прийнятим при здійсненні всіх видів платежів на території РФ» [4, с.12].

Варто уточнити, що в цьому випадку фактично йдеться про певний імперативний обов'язок одних осіб застосовувати цю форму грошей як загальний еквівалент, а інших – визнавати в них такий загальний еквівалент і використовувати його в усіх розрахунках. При цьому обов'язковість в цьому сенсі має декілька аспектів, а саме щодо: а) прийняття загального еквіваленту всіма суб'єктами; б) обігу цього законного платіжного засобу на всій території держави; в) приведення до цього еквіваленту інших предметів фінансового обігу (наприклад, установлення обмінних курсів національної й іноземної валют); г) урахування певних коефіцієнтів або умов співвідношення при паралельному обігу декількох валют.

Така позиція ґрунтується на аргументованих положеннях робіт Л.А. Лунца, який підкреслював, що в цивільному обороті в силу існування кредиту, а також правочинів, по яких його погашення відстрочено, законодавцеві необхідно назвати той предмет, який повинен бути крайнім і примусовим засобом виконання зобов'язань. Цей предмет і називається «законний платіжний засіб ...», який є примусовим засобом виконання грошового зобов'язання, тому що боржник може звільнитися від зобов'язання наданням цього

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

предмета, а кредитор має його прийняти, якщо не бажає про-строчки» [5, с.27-28].

Фінансово-правова специфічність такої функції грошей, як засіб платежу, пов'язується з вирішенням суто фінансово-правової проблеми – інфляції. Навряд чи її можна описати виключно чорними кольорами. З нашого погляду, це об'єктивний захист економікою самої себе, процес вирівнювання пропорцій при їх порушенні господарюючими та публічними суб'єктами. Інтенсифікація діяльності друкарського станка безвідносно до зростання виробництва передбачає саме такі наслідки. Фінансово-правовий погляд на цю проблему й повинен вирізнити адекватні правові засоби (обмеження рівня дефіциту Держбюджету, часові рамки, що перешкоджають внесенню змін до нього та ін.), якими можна й необхідно впливати на стримування інфляційних процесів чи на їх управління.

Досить важко сприйняти точку зору М.В. Карасьової щодо характеристики такої функції грошей, як засіб обігу. Вона підкреслює, що «у сфері фінансових відносин гроші не виконують функції засобу обігу. Це цілком очевидно, бо сама безеквівалентна природа фінансових відносин не допускає існування в їх рамках товару, який за допомогою грошей знаходиться в обігу,

основою якого є еквівалентність обміну» [4, с. 26]. Дійсно, еквівалентність обміну не є рисою, яка, безумовно, притаманна всім різновидам фінансово-правових відносин, усім фінансово-правовим інститутам. Може, при цьому доцільніше вважати еквівалентність обміну лише факультативною рисою окремих фінансово-правових інститутів? Таку рису, беззаперечно, належить враховувати в інституті публічних видатків і прозоро узгоджувати цільове витрачання бюджетних коштів і еквівалентне їх забезпечення речами або послугами, які надходять особам, які їх витрачають.

Що стосується виконання грошима функції засобу накопичення, то теоретично слід вести мову не взагалі про гроші, а про «гроші реальні». Під останніми розуміється грошовий матеріал, який визнано загальним еквівалентом, тобто про дорогоцінні метали, які становлять собою формальний грошовий еквівалент. У фінансовому законодавстві України ця характеристика такої функції грошей тривалий час існувала під назвою «монетарні метали», але з прийняттям нової редакції Закону України «Про банки та банківську діяльність» [2; 2001. – № 5-6. – Ст.308] оперують терміном «банківські метали». До них належать золото, срібло, платина, метали плати-

нової групи, доведені (афіновані) до найвищих проб відповідно до світових стандартів, у зливках і порошках, що мають сертифікат якості, а також монети, вироблені з дорогоцінних металів [2; 1993. – № 5-6. – Ст.30]. «Функція грошей як засобу накопичення полягає в здатності бути особливою роду активом, який зберігається після продажу товарів та послуг і забезпечує його власникові купівельну спроможність у майбутньому» [8, с. 39]. Таку фактичну спроможність, дійсно, можуть

гарантувати реальні гроші, але знов-таки з певним перетворенням у законний платіжний засіб – національну валюту, бо злитком золота або срібла розрахуватись безпосередньо неможливо. У той же час, засобом накопичення на відносно невеликий строк можуть бути й паперові гроші, які мають адекватне забезпечення, довіру у всіх учасників суспільного виробництва. До такого типу грошей належать і вільно конвертовані, точніше, резервні валюти [9, с. 342, 343].

Список літератури: 1. Алісов Є.О. Проблеми правового регулювання грошового обігу в Україні. – Харків: Фоліо, 2004. – 288 с. 2. Відомості Верховної Ради України. 3. Запольский С.В. Дискуссионные вопросы теории финансового права: монография. – М.: РАП, Эксмо, 2008. – 160 с. 4. Карасева М.В. Финансовое право и деньги: монография. – Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2006. – 52 с. 5. Луц Л.А. Деньги и денежные обязательства в гражданском праве. – М.: Статут, 1999. – 312 с. 6. Налоговый кодекс Российской Федерации. – М.: Омега-Л, 2006. – 672 с. 7. Новоселова Л.А. Проценты по денежным обязательствам. М.: Статут, 2003. – 192 с. 8. Тарасов В.И. Деньги. Кредит. Банки. – Минск: Мисанта, 2003. – 512 с. 9. Фінансове право України: Навч. посіб. / Л.К. Воронова, М.П. Кучерявенко, Н.Ю. Пришва та ін. – К.: Прав. єдність, 2009. – 481 с. 10. Худяков А.И. Финансовое право Республики Казахстан: (Общ. ч.). – Алматы: Каржы-каражат, 1995. – 224 с.

Надійшла до редакції 21.10.2009 р.